

Prof. Dr. Mehmet Semih Gemalmaz

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MEDENİ VE SİYASAL HAKLAR SÖZLEŞMESİ

**İNSAN HAKLARI KOMİTESİ
KARARLARINDA
YAŞAM HAKKI VE İŞKENCE YASAĞI**

İSTANBUL BAROSU YAYINLARI

İSTANBUL 2002

AÇIKLAMA

“Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi – İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı” başlıklı bu çalışmanın planı şöyledir.

Giriş bölümünde, önce Sözleşmenin ve ilgili iki Seçmeli Protokolün genel niteliklerini ortaya koyan bilgi verilmektedir. Ardından, Sözleşme ile kurulan “İnsan Hakları Komitesi”nin yetkileri ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Bu kısımda, Komitenin başlıca üç fonksiyonu üzerinde durulmaktadır. İlk, Komitenin Genel Yorum yapma yetkisi ve bunun işlevi üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmanın ana eksenini oluşturan (md.6, 7 ve 10) çerçevesinde Komite tarafından üretilen Genel Yorumlar ise, Girişi izleyen birinci ve ikinci Bölümlerin hemen başında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Giriş bölümünde Komitenin yetkileri bağlamında üzerinde durulan ikinci konu, Taraf Devletlerin sundukları “Başlangıç Raporları” ile “Periyodik Raporlar”ın incelenmesi, değerlendirilmesi ve “Sonuç Tespitleri”nin yapılması yetkisidir. Okura hatırlatalım ki, Devlet Raporlarının ve Komite değerlendirmelerinin bir bölümüne, kitabın izleyen birinci ve ikinci Bölümlerinde spesifik olarak bireysel başvurular analiz edilirken yer verilmiştir. Bundan maksat, Komitenin hukuksal usamlamasının, gerekçelendirmesinin ve vargılarının daha doğru biçimde kavranmasını sağlamaktır. Böylelikle, “rapor sunma usulü” çerçevesinde üretilen Komite “Sonuç Tespitleri”nin, aslında, diğer denetim usulü olan şikayet başvurularında nasıl işlevselleştirildiği de örneklenmiş olmaktadır.

Giriş bölümünde ayrıca ve özellikle Sözleşme sisteminin belki de en önemli karakteristiği olan “Devletlerarası ve Bireysel Şikayet Başvuruları”nın koşulları, usulleri ve uygulamada nasıl kullanıldığı ve yetkinleştirildiği konuları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda en önemli mesele, Sözleşme “usul hukuku”nun nasıl işletildiği ve zaman içinde Komite tarafından nasıl ve ne denli geliştirildiğidir. Başvurularda, Komitenin *ratione materiae*, *ratione personae*, *ratione loci* ve *ratione temporis* yetkileri, mağdur kavramı, açılımı, başvuru yapma usulünün esnekleştirilmesi gibi usule dair teknik konular örnek kararlara göndermeler yapılarak açıklanmıştır. Usule ilişkin içtihatların değerlendirildiği vakaların bir kısmı, izleyen Bölümlerde ayrıntılı olarak işlenen başvurulardır. Ancak, izleyen Bölümlerde yer verilemeyen başka vakalara da Giriş bölümünde gönderme yapılmaktadır. Çünkü, Giriş’te vakalar usul hukuku bakımından önem taşıyan yönleriyle taranmıştır ve bu vakaların bazıları “esas bakımından” (md.6, 7 ve 10)’a ilişkin değildir yahut “kabul edilmezlik kararı” ile neticelenmiştir.

Kitabın Birinci Bölümünde, Sözleşme (md.6 - yaşam hakkı) işlenmiştir. Birinci Bölümün ilk alt başlığı, (md.6)’ya ilişkin olarak Komitenin ürettiği 1982 tarih ve 6 (16) ile 1984 tarih ve 14 (23) sayılı Genel Yorumlara ayrılmıştır. Peşinen hatırlatalım ki, söz konusu Genel Yorumların ilgili bentlerinin her birisinin altında tarafımızdan yapılan değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu değerlendirmeleri, bir bütün olarak, yani izleyen bahislerde ele alınan bireysel başvurulara ilişkin kararlar ışığında yapmış bulunuyoruz. Dolayısıyla okura, (md.6)’yı anlayabilmenin bir tür ön anahtarı sunulmuş olmaktadır.

Birinci Bölümde alt başlıklar halinde sınıflayarak sırasıyla ele alınan sorunlar şunlardır: “Kayıp kişi olgusu, yasadışı infazlar, hukuka aykırı güç kullanımı sonucu ölüm”; “(md.14) ihlal edilerek verilen ölüm cezasının (md.6) ihlalini doğurduğu”;

“Ölüm cezasında yaş sınırı”; “Gıyapta ölüm cezası, çok ciddi nitelikli suç unsuru ve zorunlu ölüm cezası sorunları”; “Kişilerin iade yahut sınır dışı edilmesi ya da ülke dışına çıkarılmasında (md.6) ihlali sorunu” ve “İnfazın ertelenmesine dair geçici önlem sorunu”. Birinci Bölümde 50’yi aşkın sayıda vaka değerlendirilmiştir.

Kitabın İkinci Bölümü, Sözleşme (md.7 ve 10), yani işkence ve kötü muamele yasağı ile mahpuslara insanca muamele yapılması kuralı üzerinde odaklaşmaktadır. Aslında iki ayrı madde, dolayısıyla iki ayrı hak olan bu hükümlerin birlikte incelenmesinin sebebi, aralarında konuları ve sağladığı güvenceler bakımından çok yakın bağlantı olmasıdır. Kaldı ki, uygulamada, bu iki madde eksenli ihlal iddiaları ile ihlal tespitleri sıklıkla birlikte açığa çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu Bölümde incelenen 70’in üzerindeki Kararın bazılarında sadece (md.7), bazılarında sadece (md.10) ve nihayet diğer bir bölümünde de hem (md.7) hem de (md.10)’un bir arada ihlalleri tespitlerinin yapıldığını okur görecektir.

İkinci Bölümde de, birinci Bölüm gibi, ilk alt başlık (md.7 ve 10) eksenli Genel Yorumların değerlendirildiği bahistir. Sözleşme (md.7)’ye ilişkin olarak Komite 1982 tarih ve 7 (16) sayılı ve 1992 tarih ve 20 (44) sayılı; öte yanda (md.10) bağlamında ise 1982 tarih ve 9 (16) sayılı ve 1992 tarih ve 21 (44) sayılı Genel Yorumları üretmiştir. Burada da bir kez daha, ilgili bentlerin altında ve ileride ele alınan kararlar ışığında, bir bütün olarak ilgili hükümler tarafımızdan değerlendirilmiş ve okura ilgili maddelere ilişkin bir genel fotoğraf sunulmuştur.

İkinci Bölümde, Genel Yorumların ele alındığı ilk alt başlıktan sonra, konu bireysel başvurular bağlamında üç ana evrede toparlanarak irdelenmiştir. Bunlar, “Komitenin erken dönem içtihatları 1979-1989”; “Komite içtihatlarının gelişmesi 1990-1995” ve “Komite içtihatlarının kurumsallaşması 1996-2000” şeklinde sıralanmaktadır. Yaşam hakkı ile işkence görmeme hakkı arasında ortak bir alan oluşturan “ölüm bekleyişi sorununa” ise, bu özelliği ve konusu öne çıkartılarak, ikinci Bölümün son alt başlığında yer verilmiştir. Okura yine hatırlatalım ki, “ölüm bekleyişi” eksenli ihlal iddiası ileri sürülen onlarca vaka aslında bu kitabın gerek birinci gerekse ikinci Bölümlerinde işlenen kararlarda yer almaktadır. Ancak, bu kararlarda, spesifik bu iddiaya dayalı ihlal tespiti yoktur. Bizim ikinci Bölümün son bahsinde örneklediğimiz kararlar ise, Komitenin bu konuda içtihadını kesinleştirdiği pilot vakalardır. O halde özel olarak bu konuyu araştırarak okur, ilgili Bölümlerdeki ilgili kararları bir bütünlük içinde göz önünde bulundurmalıdır.

Kitabın sonuna, dört temel belgenin Türkçe tam metinleri eklenmiştir. Bunlar, Sözleşme, Birinci Protokol, İkinci Protokol ve İnsan Hakları Komitesi Usul Kurallarıdır. Sözleşme ve Protokollerin tarafımızdan daha önce yapılan ve yayınlanan çevirileri bulunmaktaydı. Söz konusu metinleri bu çalışmaya yeniden gözden geçirerek almış bulunuyoruz. Bu üç belgenin başka kişilerce yapılmış Türkçe çevirileriyle bizim çevirimiz arasında ciddi farklılıklar olduğunu da hatırlatalım. Usul Kurallarına gelince; bu hacimli belgenin Türkçe ilk çevirisi 1995 yılında yayınlanan bir çalışmamızda yer almıştı ve 2000’de basılan bir başka derlememizde o tarih itibariyle güncelleştirilmiş haliyle yayınlanmıştı.¹ Komite, bu süre içinde Usul Kurallarında bazı yeni de-

1 Mehmet Semih Gemalmaz, Temel Belgelerde İnsan Hakları Usul Hukuku-1, İnsan Hakları Derneği Yayını, İstanbul, Nisan 1995, sf:47-77. Mehmet Semih Gemalmaz, Ulusalüstü İnsan Hakları Belgeleri (Ulusalarası ve Bölgesel Sistemler), Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2000 (Genişletilmiş 2. Baskı), sf:75-113.

ğişiklikler yapmıştır. Bu kitabın Ekinde yer verilen Usul Kuralları, son değişiklikler işlenmiş haliyle yürürlükte bulunan metindir.

Kitabın bütününe ilişkin bir kısa not da şu olmalıdır. Bu çalışma, bir kararlar çevirisi ya da derlemesi değildir. Çalışmanın kapsamına giren Komite etkinlikleri, bu organın faaliyete başladığı tarihten günümüze, yani 2002'ye dek süren evreyi kapsamaktadır. Kararlar bu zaman diliminin tamamına ilişkindir. Demek ki, taranan evre yirmi beş yıla yayılmaktadır. Keza, taranan kararlar ise, yüzlerle ifade edilecek sayıdadır. Bunlar arasından seçme yapılmıştır. Konunun esasa ve usule ilişkin olarak değişik yönlerini ve boyutlarını vurgulayan, bunlara işaret eden ve dolayısıyla çeşitlilik arz eden ilgili içtihatlar manzumesi okura sunulmaktadır.

Kararların işleniş şekli hakkında da şu bilgi verilmelidir. Her bir karar, tarafımızdan üç ana başlık altında olacak şekilde unsurlarına ayrılarak incelenmiştir. Bunlar, (i) “Şikayete konu eylemlerin ve işlemler”in dökümü (olgular ve iddialar başlığı); (ii) “Usul hukuku” (her bir kararda Sözleşme sistemi içinde usul hükümlerinden hangilerinin, ne için ve nasıl kullanıldığı ve doğurduğu sonuçlar) ve nihayet (iii) “Komitenin tespitleri” (Komitenin başvurusu incelemesi sonunda vardığı Görüşleri ve bu Görüşleri oluştururken yürüttüğü usullama ve gerekçelerin analizi) şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca, uygun olan her kararda, Komitenin başka vakalarda verdiği kararlara (içtihad) atıflar yapılarak, okurun içtihadı birikimi bütünlüğü içinde değerlendirmesine hizmet edecek şekilde bilgi sunma gayreti gösterilmiştir.

Bu kitapta, başta da belirtildiği üzere, esas olarak, Sözleşmenin üç maddesi (md.6, 7 10) üzerinde durulmaktadır. Ancak, okur, bu kitabın, Sözleşmenin anılan maddelerinden ibaret bir çalışma olduğu yanılmasına şu iki nedenle düşmemelidir.

Bir kez, Sözleşmenin usule ilişkin çok sayıda maddesi ile Birinci Protokolün ve Komite Usul Kurallarının çok sayıda maddesini açığıklayan kararlar bu çalışmada incelenmiştir. O halde, bu çalışma, Sözleşmenin “esasa ve usule ilişkin hukuk” şeklindeki iki ana boyutunu ele almaktadır.

İkincisi, doğrudan haklara ilişkin olarak düşünüldüğünde de işlenen kararlar aslında (md.6, 7 ve 10)'dan daha kapsamlıdır. Şöyle ki, vakanın özelliği ve burada esas olarak üzerinde durulan ilgili haklarla çok yakın bağlantısı bulunması nedeniyle, bilhassa, “kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkını” düzenleyen (md.9) ile “adil yargılanma hakkını” düzenleyen (md.14) eksenli kararlara da bu çalışmada yer verilmiştir. Örnek olsun, çalışmanın birinci Bölümündeki alt başlıklardan birisinin, “(md.14) ihlal edilerek verilen ölüm cezasının (md.6) ihlalini doğurduğu” şeklinde olduğunu yukarıda belirtmiştik. Anılan alt başlıktan da anlaşılacağı üzere, bu kararlarda Komite öncelikle (md.14)'ü analiz etmekte ve bu maddede düzenlenen unsurların birine ya da daha çoğuna dayalı ihlal tespitinden hareketle (md.6) ihlali sonucuna da ulaşmaktadır. Dolayısıyla, (md.14)'e dair kararlardan en azından belli bir bölümünün analizi de bu kitaba dahil hale gelmektedir. Keza, (md.7)'nin işlendiği ikinci Bölümde, işkence ve kötü muamele sorunu, pek sık olarak, önce mağdurun “kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının” ihlalini doğuran olaylar zinciri içinde gelişmektedir. Bu Bölümde işlenen bir çok kararda, okur, Komitenin Sözleşme (md.7 ve 10)'nun yanı sıra, (md.9)'a ilişkin tespit ve değerlendirmelerini de bulacaktır. Bu durumda, (md.9) da, en azından bazı unsurları yönünden, bu kitabın içinde yer almış olmaktadır.